

Дејан БУЛИЋ*
Историјски институт
Београд

ЦРКВА У ШУМНИКУ, НОВИ ПОГЛЕД НА ДАТОВАЊЕ**

Анстракт: У раду се на основу покретних археолошких налаза и суочељавања других података, црква Св. Николе у Шумнику датује у 14. столеће. Међу археолошким налазима праву реткост представља налаз луксузне импортоване хиспаномаварске керамике, чији налази, до сада, нису констатовани или нису препознати на тлу Србије. Истовремено се и остале цркве истог типа из области Рашке, које су рађене по угледу на цркву Св. Николе у Студеници (13. столеће), датирају у 14. столеће.

Кључне речи: Св. Никола – Шумник, 14. столеће, хиспаномаварска керамика, дацито-андезит, Св. Никола – Студеница; Св. Никола Брвеник, Св. Никола Баљевац, Радошић.

Црква у Шумнику, посвећена Св. Николи, налази се недалеко од Рашке у насељу Бела Стена, заселак Череве, због чега се некада звала и черевска црква.¹ Смештена је у непосредној близини града Брвеника и области која је била привредно средиште српске средњовековне државе.

* dejan.bulic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Етногенеза Срба у средњем веку: Упоредна анализа историјско-културног наслеђа, генетичког материјала и предмета материјалне културе са аспекта аналитичке хемије* (Ев. бр. ИИИ47025).

¹ С. Богдановић, М. Валтровић и Д. Милутиновић као истраживачи српских старина, *Излози српског ученог друштва (каталог)*, Београд 1978, 43.

Нису познати никакви писани подаци о времену настанка или пак о ктитору храма. Црква се не помиње у средњовековним изворима, али се у два пописа зворничког санџака из 1519. и 1533. године, помиње село Бела Стена и село Черее под називом Черее, Черје и Доње и Горње Черје, с напоменом аутора да се назива и Черине, Черине или Черге у необјављеном попису из 1548. године.² У попису Брвеника из 1477. такође се помињу села Бела Стена и Черее, али нема помена цркве, што наговештава да је у том тренутку срушена.³ Свакако је данашњи Шумник био у саставу жупе Брвеник, иако се не помиње у познатој повељи о замениседа.⁴

Према најновијим историјским сазнањима, заснованим на најстаријем познатом турском попису брвеничке области (вилајета), насталом 1477. године, у првим годинама османске власти област некадашње жупе Брвеник била је у саставу Скопско-босанског крајишта, а после његовог укидања, област и кадилук Брвеник припадали су Паша санџаку. Оснивањем Призренског санџака, највероватније, 1481. године, постаје његов део, вероватно све до првих година владавине Селима I (1512–1520), када је стављена под команду санџакбега Зворника.⁵ На основу објављених и необјављених пописа Зворничког санџака из прве половине 16. столећа – дефтера из 1519, 1533. и података из необјављеног дефтера из 1548. године – Бранка Кнежевић је утврдила приближне границе нахије Брвеник.⁶

Своје место црква није нашла у етнографско-географским студијама посвећеним овом крају, али је захваљујући извештају и скицама Драгутина Милутиновића из 1877. године рано ушла у пописе српских црквених грађевина.⁷ Тек знатно касније је Владимир Петковић у кратким

---

² *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, дешифровао, превео и обрдио: Adem Handžić, Sarajevo 1986 (sa faksimilima), 51, 56, 129.

³ Т. Катић, Г. Гарић–Петровић, *Попис зеамета и тимара области Брвеник из 1477. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 32 (2011) 166, 176 (=Катић, Гарић–Петровић, *Попис*).

⁴ Текст повеље са старијом литературом види код: М. Шуица, *Повеља цара Уроша о замениседа између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2 (2003) 143–166.

⁵ Катић, Гарић–Петровић, *Попис*, 157–190.

⁶ На левој страни Ибра нахија је обухватала планински предео Чемерна, Радочела и суседних брда, сливове река Студенице и Брвенице, са насељима северно од Рашке. На десној страни Ибра простирала се у пределу Копаоника, са селима на југу: Јариње, Лешак, Лепосавић: Б. Кнежевић, *Села нахије Брвеник у првој половини XVI века*, Српско село, могућности и даљи правци истраживања, Београд 2003, 41–55.

⁷ Д. Милутиновић – М. Валтровић, *Извештај уметничком отсеку Српског ученог друштва*, Гласник СУД 47 (1879) 238; Д. Милутиновић, *Кратка расправа при отварању*

цртама указао на истоветност цркве са храмом у Баљевцу, претпостављајући да је црква имала куполу над тамбуром.⁸

Храм је правоугаона грађевина са полукружном апсидом, димензија 11,4 m x 6,6 m. То је просечна грађевина скромних димензија, сиромашна украсним каменим елементима. Простор је подељен на три неједнака травеја, од којих је најмањи источни са полукружним нишама за протезис и ђаконикон, док је у средишту апсиде постојала ниша за „горње место“. Црква је била полуоблично засведена са два ојачавајућа лука, ослоњена на пиластре.⁹

Осветљење цркве било је обезбеђено са четири прозора у романичком стилу од чега су се очувала два на бочним зидовима цркве, док недостаје прозор у апсиди, а од бифоре на западном зиду остао је само отвор. Није поуздано утврђена врста кровног покривача, да ли су то биле камене плоче или ћерамида архаичних облика, јер су уочени остаци и једног и другог материјала. Унутрашњост цркве је била поплочана неправилним гранитним плочама.¹⁰ Зидови су ојачани дрвеним затегама, које захваљујући малтерисању првобитно нису биле видљиве (Т. 1–2).¹¹

Црква је зидана локалним каменом – пешчаром жуте боје и љубичастим туфом уз местимичну употребу комада мермера у секундарној употреби, вероватно првобитних надгробника, који су донети однекуд, од чега је једна плоча уграђена у североисточни пиластар имала исклесано слово „о“.¹² Лукови, сводови и лучни делови отвора и слепих лукова грађени су од сиге; пиластри, венац у подножју попречних лукова, као и углови грађевине изграђени су од блокова сивог и жућкастог пешчара, док су остале зидне површине изведене трахитом и тамносивим пешчаром.¹³

петог излога снимака архитектурних, живописних и скулптурних, 14 маја 1878, Гласник СУД 47 (1879) 251–252; Излози Српског ученог друштва Истраживање српске средњовековне уметности 1871–1884, САНУ, Каталог изложбе, Београд 1978, 43, 114, 135; Валтровић и Милутиновић, Документи I – теренска грађа 1871–1884, Београд 2006, 165.

⁸ В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 220 (=Петковић, *Преглед*).

⁹ М. Чанак-Медић, *Свети Никола у Шумнику*, Архитектура друге половине XIII века I, Београд 2006, 156–174 (=Чанак-Медић, *Шумник*).

¹⁰ Р. Станић, *Црква Св. Николе у Шумнику код Раике*, Саопштења 9 (1970) 102–103 (=Станић, *Црква*).

¹¹ Чанак-Медић, *Шумник*, 160.

¹² Станић, *Црква*, 103; Чанак-Медић, *Шумник*, 161.

¹³ Станић, *Црква*, 103; Чанак-Медић, *Шумник*, 160.

Фасаде су биле омалтерисане и оживљене широким слепим луком у централном делу бочних зидова, те још једним слепим луком над западним порталом. Слепи лукови на бочним зидовима изведени су према баљевачком храму, који је ово решење преузео са Богородичине цркве у Студеници.¹⁴ Остаци некадашње фреско декорације видљиви су само у фрагментима, а о њој сведоче и мањи уломци пронађени приликом археолошких ископавања (Т. 8/4).¹⁵

На западној страни накнадно је дозидан трем, постављен изнад нивоа надгробних плоча. Зид дужине око 4 m и дебљине од 0,60 m, везан блатом указује на то да је носио лаку, дрвену конструкцију у функцији трема. Отисци од усправних дрвених стубова подржавају ову тврђу.¹⁶

Поделом унутрашњег простора пиластрима на три травеја, од којих је средишњи квадратног облика, отворена је могућност за издизање куполе, што су претпоставили још Д. Милутиновић и Михаило Валтровић.¹⁷ За цркву у Баљевцу, Александар Дероко је у реконструкцији предложио куполу,¹⁸ док готово идентично архитектонско решење цркве у Шумнику би такође указивало на постојање куполе, али Радомир Станић није прихватио ово решење.¹⁹ И на другим црквама сличног решења, потврђено је постојање куполе, као у случају Св. Николе у Брвенику²⁰ или се оно претпоставља, што је предложено у идеалној реконструкцији цркве св. Јована у Студеници.²¹

---

¹⁴ Станић, *Црква*, 103; Чанак-Медић, *Шумник*, 160.

¹⁵ Станић, *Црква*, 107–108. На западном зиду у незнатном зиду је била сачувана композиција „Успење Св. Богородице“, а осим великих празника који су морали бити насликани, највероватније је био насликан и циклус из живота св. Николе, као и његова представа у лунети изнад улазних врата на западном зиду. Изнад сокла са неутврђеним орнаментима, са леве и десне стране врата, биле су представљене по две стојеће фигуре у природној величини.

¹⁶ Г. Тошић, *Црква св. Николе у Шумнику*, Новопазарски зборник 16 (1992) 31–32 (=Тошић, *Црква*); Чанак-Медић, *Шумник*, 160.

¹⁷ Д. Милутиновић – М. Валтровић, *Извештај уметничком отсеку Српског ученог друштва*, Гласник СУД 47 (1879) 232–242; Валтровић и Милутиновић, *Документи I – теренска грађа 1871-1884*, Београд 2006, 33.

¹⁸ А. Дероко, *Црква Св. Николе код Баљевца*, Старица III, серија, књ. 7 (1932) 36, 39 (=Дероко, *Баљевац*); А. Дероко, *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1953, 85 и 113.

¹⁹ Станић, *Црква*, 102; Тошић, *Црква*, 31–32; Чанак-Медић, *Шумник*, 160.

²⁰ *Излози Српског ученог друштва Истраживање српске средњовековне уметности 1871–1884*, САНУ, Каталог изложбе, Београд 1978, 170; Валтровић и Милутиновић, *Документи I – теренска грађа 1871–1884*, Београд 2006, 54–57.

²¹ С. Баришић, *Црква Св. Јована Претече у манастиру Студеница*, Саопштења 34 (2003) 77.

Анализирајући конструктивна решења горњег построја црква у Рашкој области констатовано је да је купола постављена централно у односу на укупну дужину грађевине, а не у односу на дужину бочних фасада као што је уобичајено, што је условило узак источни травеј, као и често тањи источни зид.²²

Архитектонској анализи грађевине од стране угледних истраживача српских средњовековних храмова, нема се шта суштински додати, осим једне мање исправке везане за употребљено градиво. Наиме, није реч о ружичастом туфу, како износе Р. Станић и Гордана Тошић или трахиту по Милки Чанак-Медић,²³ већ је реч о андензиту или дацино-андензиту, магматској стени, прилично погодној за механичку обраду.

Археолошка истраживања вршена су током 1986. и 1987. године у оквиру пројекта за конзервацију и рестаурацију грађевине, оштећене земљотресом 1980. године.²⁴ Ископавања су показала хронолошко јединство темеља цркве, а унутрашњости цркве пронађена је мања малтерна површина – некадашња подлога за подне плоче. Са јужне и западне стране цркве испод слоја хумуса је доста компактан слој, дебљине око 0,60 m, настао спирањем земље са околних брда. Испод њега је културни слој и ниво са надгробним плочама.²⁵

Истраживањем некрополе констатовано је 26 покојника слободно сахрањених или у дрвеним сандуцима, од чега два унутар цркве.²⁶ Од посебног значаја су гробна обележја у виду хоризонталних камених плоча, понекад са додатним усадником, од којих једна надгробна плоча са натписом монаха Василија из 14. столећа.²⁷

Изнети закључци у вези с датовањем некрополе и покретног археолошког материјала не доводе се у питање, али како пронађени археолошки материјал углавном није објављен, дајемо га овом приликом у циљу прецизнијег датирања цркве и ширег сагледавања материјалне културе у области Рашке.

²² У типолошком смислу овакво решење представља комбинацију подужног и централног типа: *Исто*, 74–75.

²³ Станић, *Црква*, 102.

²⁴ Археолошким истраживањима – која су била подређена санацији цркве – руководила је Обренија Вукадин, археолог ЗЗСК из Краљева.

²⁵ О. Вукадин, *Црква Св. Николе у Шумнику*, Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 286. Наведена дебљина слоја одговара податку који се често јавља о релативној дубини налаза на 0,5 – 0,6 m.

²⁶ Тошић, *Црква*, 32. У документацији Завода – Краљево недостају подаци за гробове бр. 11 и 12.

²⁷ *Исто*, 32–33.

Покретни археолошки материјал²⁸

Новац и метални налази

Налази новца су већ публиковани и податке везане за њих дајемо у најкраћим цртама. У шуту испред цркве, у СЗ делу, пронађен је пробушени дубровачки сребрни новчић, који се оквирно датује у 17. столеће. На аверсу је представа крста у штиту и натпис RAG[US]II, на нечитком реверсу уочавају се звездице уз обод (Т. 5/1; 6/1). У сонди 3, пронађен је сребрни, турски новчић Сулејмана I (1520–1566) (Т. 5/2; 6/2). Из унутрашњости цркве из слоја шута, потиче тањи, нечитак сребрни новчић, секундарно употребљен као привесак (Т. 5/4; 7/1). Најважнији је налаз из лобање гроба бр. 5, где је пронађен сребрни денар угарског краља Жигмунда (1386–1427), кован између 1390 и 1427. (Т. 5/3; 6/3). Налаз новца послужио је за датовање некрополе у крај 14. и почетак 15. столећа.²⁹

Из истог гроба потиче мање оловно дугме (1,5 cm), лоптастог облика са петљицом за причвршћивање (Т. 5/7; 6/4). На основу поменутог налаза новца дугме датујемо у сам крај 14. или почетак 15. столећа. На средњовековним некрополама често се налази на сличан облик дугмади, али нема паралела по питању израде од олова, јер су најчешће израђена од сребрног лима и трају од 14. до 17. столећа.

Западно од цркве, изнад нивоа гробних плоча, потиче гвоздени предмет непознате намене, дужине 7,5 cm (Т. 7/5); фрагментовани оловни предмет непознате намене, дужине 2 cm (Т. 5/6), и две гвоздене алке пречника 2,7 cm, од којих је једна можда пређица којој недостаје трн, и друга која је припадала непознатом предмету (Т. 6/8). Са исте површине потиче фрагментована потковица, један мањи гвоздени уломак и двадесетједан гвоздени ексер од чега тринаест мањих, дужине од 2 до 3,8 cm (Т. 6/7; 7/7).

---

²⁸ Покретни археолошки налази нису груписани према месту налаза, већ према функцији и материјалу од ког су израђени. Разлог због кога је примењен овај вид презентације је непостојање целокупне техничке документације, због чега је најчешће немогуће утврдити поуздано место налаза археолошких предмета. Документација је добијена љубазношћу археолога Гордане Тошић из ЗЗСК Краљево, на чему јој се искрено захваљујем.

²⁹ Тошић, *Црква*, 35.

Из унутрашњости цркве из слоја шута потичу два клина и једносекли нож троугаоног пресека и поломљеног врха оштрице. Метална дршка има три нитне за причвршћивање дрвене оплате која је иструлила (Т. 5/9; 7/6).

У слоју шута у унутрашњости цркве (сонда б) пронађена је, делимично фрагментована гвоздена алатка, дужине 15,5 cm са лезастим проширењем на једном крају и дужим тулцем на другом, за усађивање држале. Ради бољег причвршћивања имала је отвор за клин на тулцу (Т. 5/8; 7/4).

У југоисточном делу цркве, у нивоу површинског шута, пронађене су гвоздене дводелне маказе већих ушица, спојене кратком осовином. Маказе поломљеног врха су данас дужине 23 cm. Имале су вишенаменску примену па ипак су током времена доживеле незнатне измене (Т. 5/5; 7/2). Пронађеном примерку обликом највише одговарају примерци пронађени на Петроварадинској тврђави и на Баноштору, датовани у 15-16. столеће.³⁰ Услови налаза указују на то да је примерак из Шумника млађи од аналогних примерака. Са истог ареала потиче и гвоздена бритва, оштрице увучене у очуване овалне корице. Нитне на корицама су служиле за причвршћивање оплате. На једном крају очувана је алка која омогућава лакше ношење. Дужина преклопљене бритве износи 12,5 cm (Т. 5/10; 7/8). Услови налаза и јасно изведено троугаоно сечиво бритве, предмета иначе доста тешког за временско одређивање, могло би да буде критеријум за сврставање у млађи период, 17–18. столеће. У улазу цркве, на нивоу малтера, пронађен је фрагментовани гвоздени предмет непознате намене, дужине 9 cm (Т. 7/3).

У четири гроба пронађен је већи број клинова који су служили за повезивање дасака сандука. Из гроба бр. 2 потиче шест већих, кованих гвоздених клинова (Т. 6/5), из гроба 14 потичу три гвоздена кованика; тринаест клинова пронађено је у гробу бр. 25, док из гроба 7 потиче седам гвоздених кованика. Гроб бр. 7 се налазио у југозападном углу цркве и вероватно је реч о ктиторском гробу, због чега је сахрана обављена у блиском временском распону по изградњи цркве. На овај начин кованике, који нису хронолошки осетљиви, можемо да датујемо у 14. столеће.

---

³⁰ М. Брмболић, *Средњовековно оруђе од гвожђа у Војводини*, Панчево 2000, 139, кат. бр. 217–219.

Стакло

Западно од цркве, у нивоу гробних плоча, пронађено је девет фрагмената fine, безбојне стаклене посуде, танких зидова са траговима иридизације (Т. 6/9). Један уломак је део прстенасто задебљаног обода са украсним пластичним ребром. Кандила са малом дршком имају такав прстенасто задебљани обод, па би пронађени уломци могли да буду остатци стакленог кандила, који представљају чест налаз многих манастирских целина. У непосредној околини, стаклена кандила су пронађена у манастиру Градац³¹ и Новој Павлици.³² Помен налаза неколико кандила из манастира Студенице, у слојевима од средине 13. до средине 15. столећа, указује да су неки уломци кандила овог типа.³³ Из манастира Намасија оваква кандила потичу из 15. столећа.³⁴

Трпезна грнчарија

Међу трпезном керамиком у позносредњовековној Србији лепотом се издвајају посуде изведене колоритним сграфитом. Ова техника поникла у Византији, брзо је постала омиљена у околним земљама, где су грнчари почели да их производе у оквирима великих градских центара дајући им локалне елементе и обележја. Керамичке форме на којима се јавља ова техника врло су разноврдне, од крчага и бокала, преко здела и тањира све до лонаца.

Уломци крчага од црвено печене глине, који је глеђосан зеленом, светло жутом и окер глазуром. Сграфито орнамент је изведен у виду волута у вертикалним регистрима које прати таласаста линија и тачкасти орнамент. Података о месту налаза нема (Т. 3/6; 8/4). Овом примерку вероватно припада тракаста дршка, декорисана глеђу истог

---

³¹ А. Јуришић, *Градац, резултати археолошких радова*, Београд 1989, 54–55, сл. 49. (=Јуришић, *Градац*).

³² А. Јуришић, *Нова Павлица, резултати археолошких радова*, Београд 1991, 87, 94, сл. 74 (=Јуришић, *Нова Павлица*).

³³ Е. Пејовић, *Каталог археолошких налаза*, Благо манастира Студенице, Београд 1988, 76, кат. бр. 45–48 (=Пејовић, *Каталог*).

³⁴ М. Брмболић, *Манастир Намасија*, Параћин [б. г.], 22 (=Брмболић, *Намасија*).

колорита (Т. 4/11; 9/2). Овакав начин украшавања познат је из манастира Градац,³⁵ затим из Нове Павлице,³⁶ Маглича³⁷ и Брвеника.³⁸

На бокалу са ребрасто украшеним вратом, репертоар боја је исти уз интензивнију употребу окер глеђи, док је орнамент листолика розета и стилизовано дрво или гранчица (Т. 3/2-3; 9/2).

Сграфито посудама припада још неколико уломака са листоликом розетом, али избледелих боја, можда услед излагања ватри (Т. 3/7; 9/2); неколико ситнијих уломака са представом розете (Т. 8/3) и један чепар нејасног орнамента (Т. 4/4; 9/2). Мотив медаљона са розетом представља карактеристичан и веома омиљен мотив трпезног средњовековног посуђа.³⁹ Присутан је и на тканинама, надгробницима, каменој пластици и уметничким предметима. За примерке код којих је слободан простор између латица испуњен низовима преломљених линија аналогije налазимо у манастирима Дренча,⁴⁰ Градац и Сопоћани⁴¹ и у неколико градских центара: Крушевацу, Сталаћу, Смедереву,⁴² Магличу.⁴³ Грана са врежама или дрветом живота, како се још назива, честа је декорација српске керамике 14 - 15. столећа. Мотив налазимо на посуди из Сопоћана где је

³⁵ А. Јуришић, *Мотив волуте и розете на керамици са ужег подручја средњовековне Раике*, Саопштења 15 (1983) 183, Т. II/2. Посуде са оваквим украсима датоване су у 13–14. столеће, али је доња граница неприхватљива (=Јуришић, *Мотив волуте*).

³⁶ Материјал припада првом периоду живота у манастиру, крају 14. и 15. столећу: Јуришић, *Нова Павлица*, 80, сл. 70.

³⁷ Примерци се датују у 14. и прву половину 15. столећа: М. Поповић, *Maglički zamak*, Београд 2012, 163, 209, к. б. 83, сл. 106 (=Поповић, *Maglič*). Датовање само на 14. столеће неосновано ограничава Бикић: В. Викић, *Трпезно посуђе из magličkog zamka, Maglički zamak*, Београд 2012, 252, сл. 4/3.

³⁸ Материјал се датује у 14. и 15. столеће до коначног пада града 1455. године: Д. Булић, *Прилог познавању града Брвеника из перспективе археолошких истраживања*, ИЧ 60 (2011) 72, Т. 11/1 и Т 15/6 (=Булић, *Брвеник*).

³⁹ М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Керамика у средњовековној Србији*, Београд 1981, 83–85, Т. XXXVII (=Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Керамика*).

⁴⁰ Г. Тошић, Д. Булић, *Нови прилози проучавању манастира Дренча*, Жупски зборник 1 (Александровац 2006) 53, Т. I/3 (=Тошић, Булић, *Дренча*). Керамички материјал је датован у крај 14. и почетак 15. столећа. Манастир Дренча је основан 1382. године, док се прекид манастирског живота десио током прве половине 15. века и више није обнављан.

⁴¹ Јуришић, *Мотив волуте*, 183, Т. II/1–3, IV/1 и V/2.

⁴² Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Керамика*, 83, Т. XXXVII/4.

⁴³ Примерак такође припада 14. и првој половини 15. столећа: Поповић, *Maglič*, 163, 209, к. б. 86; 251, сл. 5.

у комбинацији са другим мотивима,⁴⁴ али наш примерак је најближи уломцима са Крушевца и Сталаћа.⁴⁵

Међу осам керамичких фрагмената, без података о месту налаза (Т. 8/6), два фрагмента припадају хоризонталним дршкама зделе, бледожуте глеђи (Т. 4/7). Реч је о енгобираним дршкама лазурне глазуре, након чега се добија поменути ефекат. Познато је да се до жуте боје (двоструки оксид гвожђа) теже долазило,⁴⁶ па је могуће да су грнчари на овај јефтинији начин добијали жути тон. У Шумнику су пронађени само делови вишечлане, хоризонталне дршке, који нису декорисани, али будући да припадају луксузном посуђу врло је могуће да су делови посуде били украшени. Срећу се у околним манастирским центрима: Градац,⁴⁷ Нова Павлица,⁴⁸ Студеница.⁴⁹ На Магличу је пронађена здела са хоризонталном дршком која је жуто глазирана преко белог премаза, слично нашим примерцима.⁵⁰ Са Брвеника такође, постоји један уломак, готово идентичне глеђи.⁵¹ Сви до сада регистровани примерци уклапају се у временски распон од краја 13. до 15. столећа.⁵²

Уломак обода коничне зделе, дебљих зидова и равно засеченог обода украшен је хоризонталним ребром у виду плетенице и глеђосан зеленом и белом глеђи (Т. 8/6; 4/8). Истој посуди можда припада и један трбух украшен сграфито техником и орнаментом у виду мреже, на коме су остаци зелене и беле глеђи (Т. 8/6). Још неколико глеђосаних уломака израђени су од исте глине, са истом сендвич структуром бисквита, те вероватно припадају истој посуди. Мотив мреже је карактеристичан и омиљен мотив на средњовековном посуђу.⁵³

---

⁴⁴ Јуришић, *Мотив волуте*, 189, Т. VII/2. Припада 13–14. столећу.

⁴⁵ Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Керамика*, 77–80, Т. XXXIV/4-6, сл. 91, 92; D. Minić – O. Vukadin, *Srednjovekovni Stalać*, Београд 2007, 99 (=Minić – Vukadin, *Stalać*).

⁴⁶ М. Ћоровић-Љубинковић, *Српска средњовековна глеђосана керамика*, Зборник Народног музеја 3 (Београд 1962) 176.

⁴⁷ Јуришић, *Градац*, 40, сл. 43.

⁴⁸ Јуришић, *Нова Павлица*, 75.

⁴⁹ Пејовић, *Каталог*, 76, к. б. 34.

⁵⁰ Здела је датована у 14. век – прву половину 15. столећа: Роровић, *Maglič*, 163, 209, к. б. 66, сл. 82; 247, сл. 1/67.

⁵¹ Булић, *Брвеник*, 71, Т. 8/3 и Т. 14/6.

⁵² Детаљније о зделама са хоризонталним дршкама: Е. Зечевић, *Прилог проучавању здела са водоравном дршком*, Новопазарски зборник 27 (2003) 73–105.

⁵³ Аутор наводи примере из Новог Брда, Милентије, Крушевца, Сталаћа, Голубца... : Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Керамика*, 75.

Без података о месту налаза је фрагмент дна и обода зделе, глеђосане са обе стране зеленом и мрком глеђи преко енгобе. Посуда је равнoг дна, танких, калотастих зидова са жлебом уз обод. И док су овакви ободи са жлебом познати са налазишта 14. и 15. столећа,⁵⁴ здела овог обода са оволико разгрнутим зидовима нема свог узора. У прегледима керамике из каснијег периода оваквих облика здела такође нема (Т. 4/6; 8/3).⁵⁵

Од више ситних уломака грнчарије различитих посуда, о којима немамо прецизне податке о месту налаза издвајамо фрагмент стопе од црвене песковите глине (Т. 4/5; 8/3) и фрагмент дна посуде, чија се глеђ оштетила услед дејства ватре.

Фајанс

Праву реткост представља импортована хиспаномаварска керамика, чије је радионичко порекло из неке од средњековних мануфактура на простору Каталоније.⁵⁶ До сада овакви налази нису констатовани или нису препознати на тлу Србије. Ову врсту посуђа карактерише посебан начин израде и декорације, што је подразумевало након два печења, наношење танког слоја сјајног метала (бакра, сребра, злата или платине), а затим и треће печење посуда, како би се добио посебан ефекат одсјаја тзв. листер. Овом техником се опонашало скупоцено посуђе од племенитих метала. Припадају класи мајолике или фајансу како се још зове ова врста керамике.

Шпанску мајолику карактеришу посуде украшене кобалтно плавим сликаним украсом и сјајним листером. Уједно и сам назив мајолика изведен је из имена острва Мајорке. Радионице Иберског полуострва с продукцијом те керамике започињу већ од 13. столећа, но прави процват догађа се током 14. и 15. столећа, све до почетка 16. када се продукција гаси и та врста керамике потпуно нестаје.⁵⁷

Западно од цркве, изнад нивоа гробних плоча, потиче више уломака мајолике (12 ком). Сви примерци припадају здели дебљих, благо конкавних зидова, који се сужавају ка заобљеном ободу. Израђени су од

⁵⁴ Бајаловић-Хаци-Пешић, *Керамика*, 59, Т. XIX.

⁵⁵ За позније облике видети: В. Бикић, *Градска керамика Београда (16–17. век)*, Београд 2003 (=Бикић, *Градска керамика*).

⁵⁶ V. Delonga, *Nalazi hispanomaurske majolike na Bribiru*, *Starohrvatska prosvjeta* 16 (1986) 165–175 (=Delonga, *Nalazi*).

⁵⁷ K. Gusar, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika s lokaliteta Sv. Križ u Ninu*, *Archaeologia Adriatica* 1 (2007) 175–198.

бледоцрвенкасте, добро пречишћене земље. На белу глазирану подлогу на унутрашњој и спољној површини нанесен је украс плавом бојом. Унутрашњи руб обода истакнут је дебљом плавом линијом. Орнамент представља псеудокуфијско писмо. На нашем примерку листер декорација се није сачувала, већ су на појединим комадима, услед оштећења посуда видљиви жућкасти остаци некадашњег листера (Т. 4/1; 9/1).

Керамички предмети с украсним елементима попут арапског дрвета живота или исписивање псеудокуфијских слова без неког одређеног значења, већ искључиво у декоративне сврхе, карактеришу тзв. псеудоарапски стил у украшавању керамичких производа у првој четвртини 15. века, док се калиграфски мотив у ритму куфијских писмена угласте форме, за који се претпоставља да је у једној заосталој варијанти требало да означава арапску ријеч у смислу милости или благослова, провлачио и даље током 15. столећа.⁵⁸ У оквиру доступног публикованог материјала видимо да примерак из Шумника садржава битне декоративне одлике споменутог стила, због чега је датујемо у прву половину 15. ст. (око 1420–1430), као продукт Манисеске радионице у близини Валенције. Сличне посуде из Дубровника и Бара датиране су у крај 14. – прва половина 15. столећа.⁵⁹

Импорт керамичке робе и осталих културно-уметничких добара у првом је реду следио токове привредних веза, те зависио од степену развијености пословног и привредног живота средине. Лако је претпоставити је да је ова роба стизала из правца приморја, посредством дубровачких трговаца који су на овај начин ширили утицаје медитеранске културе. Налаз овог типа керамике у не тако важном црквеном храму у Шумнику, само потврђује да су се слични керамички производи налазили и на трговима средњовековне Србије.

Глеђосани судови

Велики број пронађених уломака припада глеђосаним лонцима, који су служили за чување уља, меда или друге течне хране или изношење јела на трпезу. Могли су бити са једном дршком или без ње, а глеђосањем је уклоњена порозност зидова. Није немогуће и глеђосане лонце излагати

---

⁵⁸ Delonga, *Nalazi*, 171.

⁵⁹ Lj. Kovačić, *Stolna keramika u Dubrovniku, arheološki nalazi 14.–17. st.*, katalog izložbe, Dubrovnik 2010, 55, k. b. 36; M. Zagarčanin, *Stari Bar, Keramika venecijanskog doba*, Koper 2004, 50, 87, k. b. 221.

ватри и кувати у њима, али ови примерци немају трагове који би указивали на такву праксу. Углавном су то ситни уломци црвено или мрко печених посуда, украшених сноповима хоризонталних линија изведених енгобом или ширих енгобираних трака у којима су уписане хоризонталне или таласасте траке. Понекад се користи и четкица за осликавање једноставних орнаментата - белих кружних мрља или широких косих трака изведених енгобом. Глеђ преко ових посуда даје зелену или мрку боју. Глеђ је сиромашна и по интензитету наноса и по полихромним ефектима који се примењују. Тек ће се на неким комадима појавити дебео слој глазури.

Фрагментовани лонац, маслинасто глеђосан са обе стране, украшен је снопом урезаних белих линија изведених енгобом, које прате једноставни коси потези четкицом и беле мрље. Такође је у једном уском белом регистру једнопрута таласаста линија. Лонац је израђен од црвенопечене глине песковите фактуре (Т. 3/11; 4/9; 8/5). Овом типу посуда припада више уломака, без података о месту налаза (Т. 8/1; 6).

Више фрагмената трбуха (Т. 3/1; 8/1) и неколико обода припадало је једном лонцу, глеђосаном са обе стране маслинасто зеленом глеђи и украшеном сноповима хоризонталних линија. Обод је хоризонтално разгранат са украсним мрљама са унутрашње стране. Поједини комади су очигледно оштећени ватром. Дно посуде је са траговима сливања глеђи, сиве боје и пречника 10,5 cm (Т. 3/9).

Фрагментовани лонац, левкасто разгранутог обода, мрко печене глине, глеђосан је тамно зеленом глеђи споља и унутра, без подлоге енгобе. Са унутрашње стране посуде је стилизовани орнамент у виду зечије главе изведен енгобом. Споља је једна шира, бела енгобирана трака са окер мрљама добијеним дебљим премазом глеђи (Т. 3/10; 8/5).

Ово су карактеристични лонци за позни средњи век и регистровани су на готово свим локалитетима у непосредној близини. Аналогни лонци могу се наћи у манастирима Градац⁶⁰ и Нова Павлица.⁶¹ Идентични лонци познати су из Ђурђевих ступова,⁶² док је исти тип лонца у овој

⁶⁰ Датују се у први период од оснивања манастира до краја 15. столећа: Јуришић, *Градац*, 30.

⁶¹ Лонци су крушколиког облика, веће запремине, равнoг дна и левкасто извученог обода. Спољна површина украшена је са два снопа хоризонталних линија између којих је низ тачкица изведених четкицом умоченом у енгобу. Слој је датован налазима 12 примерака новца угарског краља Жигмунда (1386–1437), што указује на растурену оставу иако нису овако протумачени: Јуришић, *Нова Павлица*, 72, сл. 60–61.

⁶² На основу аналогија, аутори одређују примерак у раздобље од друге половине 14. века до губитка државне самосталности 1459. године: Е. Зечевић, Д. Радичевић,

области познат са града Брвеника⁶³ и из Радошића⁶⁴. Једино се примерак у Студеници сврстава у период од средине 15. столећа до земљотреса који се десио пре 1608–9. године.⁶⁵ Чврсто опредељење да припадају 14–15. столећу, употпуњују налази из Сталаћа⁶⁶ и Маглича.⁶⁷

У сонди 14 пронађено је неколико фрагмената лонца жућкасте глеђи (светли окер), са споља аплицираном пластичном траком у виду плетенице (Т. 8/6), истој посуди припада још неколико уломака (Т. 3/5). Декорација изведена аплицираном пластичном траком у виду ужета је уобичајен мотив, али глеђосање оваквих лонаца је реткост. Могла би то да буде и конична здела, налик примерку са београдске тврђаве (тип II/20), која често има аплициране траке и датује се у 16–17. столеће.⁶⁸

Међу глеђосаним посуђем имамо већи број ситних уломака, за које је тешко одредити врсту посуда којима су припадали и декорацију, али се може уочити палета боја којом су посуде биле глеђосане. Декорација се креће од прозирне глеђи преко беле енгобе до употребе монохромне (мрка и зелена) глеђи различитог интензитета. Уочава се и употреба две различите зелене боје што даје ефекат мраморизоване површине. Поједини комади су свакако припадали врло луксузним посудама јер одишу изузетним колоритом (Т. 8/2).

У ову групу сврстали смо и неколико фрагмената тракастих дршки и једну округлог пресека, изведених техником извлачења (Т. 4/10–13; Т. 9/2) Глеђосане су мрком и зеленом глеђи различитог интензитета, док се светложута глеђ добијала безбојним премазом преко енгобе. Код округле дршке преко енгобе нанета је смеђа глеђ у виду косих трака.

Керамика Бурђевих ступова, Новопазарски зборник 25 (2001) 32, сл. 2/6 (=Зечевић, Радичевић, *Керамика*).

⁶³ Лонци украшени на описан начин налажени су готово у свим сондама, материјал се датује у 14. и 15. столеће, до коначног пада града 1455. године: Булић, *Брвеник*, 70–71, Т. 10/ 5; 11/5–6; 15/2, 4, 8.

⁶⁴ Д. Булић, *Жупа Брвеник – средњовековна археолошка налазишта*, Магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 2008. године (=Булић, *Жупа Брвеник*).

⁶⁵ Пејовић, *Каталог*, 81, кат. бр. 70, сл. 68. Поред слике стоји податак да је из касног 16. столећа.

⁶⁶ Целокупан керамички материјал датује се од последњих неколико деценија 14. столећа до 1413. године: Minić – Vukadin, *Stalać*, 63 (сл. 42/1–8).

⁶⁷ Идентични глеђосани лонци са једном дршком датовани су у 14. – прву половину 15. столећа: Роровић, *Maglič*, 160, к. б. 3, сл. 105.

⁶⁸ Бикић, *Градска керамика*, 30.

Кухињско посуђе и црепуље

Најмасовнија је производња свакодневног, кухињског посуђа, рађеног углавном на спором витлу, ређе на брзом. Оно је без сумње продукт локалних радионица. У оваквим радионицама израђивало се посуђе основних облика и једноставнијих техничких и технолошких захтева. Начин израде и украшавање је идентично са трпезним лонцима, али због излагања ватри нису глеђосани.

Лонцу припада фрагмент са високим и разгнутим ободом, сиво печене глине, без икаквих украса и података о месту налаза (Т. 3/8; 8/3). Још један број уломака, углавном дна и неколико атипичних делова трбуха, припадају кухињском посуђу. Плитке канелуре у сноповима плитких хоризонталних линија могу се уочити на неколико ситнијих чепара (Т. 4/14; 8/3). Једну неглеђосану дршку такође премазану енгобним тракама, приписујемо лонцима (Т. 8/4).

Кухињских лонаца украшених сноповима урезаних линија има на Брвенику,⁶⁹ Новој Павлици,⁷⁰ Градцу;⁷¹ познати су и из манастира Намасија,⁷² Крушевца,⁷³ Сталаћа,⁷⁴ манастира Дренча...⁷⁵

Из југоисточног угла цркве потиче више уломака црепуља, грубе израде од црвено печене земље. Први примерак је црепуља вертикалних зидова и суженог и заобљеног обода (Т. 4/2), а други је фрагмент сиво печене посуде, косих зидова, одређен као црепуља, али можда је реч о плићој, коничној здели (Т. 4/3).

Оваквим налазима није место у цркви и можда су се ту нашли након што је црква изгубила своју улогу, ако занемаримо једно баналније објашњење, да су црепуље у недостатку одговарајућих чирака могле имати и овакву намену. Није јасно откуда толико археолошког материјала унутар и око цркве. Један део су могле бити црквене сасуде и то би био

---

⁶⁹ Материјал се датује у 14. и 15. век до коначног пада града 1455. године: Булић, *Брвеник*, 68 (Т. 8/10; Т. 9/4; 16/3).

⁷⁰ Налаз припада старијем хоризонту живота датован новцем угарског краља Жигмунда (1386–1437): Јуришић, *Нова Павлица*, 71, сл. 60.

⁷¹ Јуришић, *Градац*, Београд 1989, 31.

⁷² Пронађени примерци датовани су у 15–16. столеће: Брмболић, *Намасија*, 14.

⁷³ Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Керамика*, 43, Т. 5.

⁷⁴ Minić – Vukadin, *Stalac*, 58–62.

⁷⁵ Тошић, Булић, *Дренча*, 55, Т. 2.

део луксузне грнчарије, али налази припадају и посудама за припремање хране. Око цркве у оквиру истраживаних површина није констатовано манастирско насеље или било какав други објекат.⁷⁶ Евентуално, са северне стране цркве, данас потпуно у шикари, уочљиво је разбацано камење, које би можда могло припадати некаквом објекту- те би самим тим Шумник могао бити и манастир – али без археолошких истраживања, ова претпоставка остаје у домену хипотезе.

Кухињски лонци су истих облика и начина украшавања на ширем простору моравске Србије. Раширеност ових примерака не указује на један радионичарски центар, већ напротив, њихова масовност, једноставност израде и усвојена униформност указују на велики број грнчарских радионица. Широка развијеност грнчарског заната нам готово гарантује постојање грнчарских радионица у готово сваком већем насељу, али и на селу. Велики број манастира на простору жупе Брвеник и суседних области, дају нам за право да претпоставимо да је морало постојати неколико грнчарских радионица које су задовољавале манастирске потребе, као и потребе околног становништва за кухињском керамиком.

Израда декоративне грнчарије је компликованија и захтева већу умешност мајстора и већу техничку и технолошку обученост. Радионицама из области споја река Морава, односно из области Крушевца и Сталаћа, вероватно припада један део налаза грнчарије, израђених у техници колоритног сграфита, али група зелено глеђосаних лонаца свакако је продукт локалних грнчарских радионица. Овим лонцима, који често испод маслинасто зелене глеђи имају сликани орнамент, по форми у потпуности одговарају примерци кухињских лонаца. Реч је, дакле, о истој грнчарској радионици, која је обично кухињско посуђе глеђосала, из потребе за нешто другачијом наменом ових производа. Украшени су најчешће тачкастим орнаментом и хоризонталним линијама. Појава беле мрље у виду зечије главе на унутрашњој страни обода можда представља ознаку радионице или мајстора-грнчара. Ови зелено глеђосани лонци појављују се на простору од Жиче, преко Студенице до жупе Брвеник, где су констатовани на готово свим средњовековним локалитетима. Посуде би биле рад неке грнчарске радионице, из области Рашке, или из најближе околине Брвеника.⁷⁷

---

⁷⁶ Археолошка ископавања осим унутар и око цркве вођена су на још неким позицијама, које на основу постојеће документације нису могле бити утврђене. Реч је о барем 3 сонде, јер је последња позната нумерисана бројем 14, које не доносе податке о остацима манастира.

⁷⁷ Већ је претпостављено да овакви лонци претстављају производе неке грнчарске радионице у Рашкој области: Minić – Vukadin, *Stalać*, 63.

Архитектура

Одавно је уочено да се шумничка црква угледа на оближњу, нешто старију цркву у Баљевцу.⁷⁸ Уз опажање да су ове две цркве блиске схеме основе прикључује се сличност у њиховим сразмерама, али и коришћење истоветне пројектантске матрице са црквом Светог Николе у Студеници.⁷⁹

Према Р. Станићу присуство arkada на бочним фасадама цркве, чини је блиском са приморским црквама 11–13. столећа, али и са низом других цркава подигнутих у периоду 12–14. столећа.⁸⁰

За одређивање настанка шумничке цркве пресудни су схема основе и стилска обележја прозора. Основом шумнички храм се прикључује скупини црквених грађевина подизаних од треће деценије 13. столећа када је саграђена црква Св. Николе у Студеници, а скупину закључује црква Св. Јована у истом црквеном средишту, датована у прву половину 14. столећа, између којих су црква у Баљевцу, Шумнику и Брвенику.⁸¹ Са овако наведеним релативно хронолошким редоследом храмова М. Чанак – Медић можемо се сложити, али не и са датовањем цркви.

Неоспорно је датовање цркве Св. Николе у Студеници, за шта је било пресудна анализа живописа која је указала на крај четврте деценије 13. столећа,⁸² након чега је претпостављено да није саграђена много раније.⁸³ Оваквом гледању доприносе и поједини технички детаљи везани за начин зидања, употребљено градиво и својствен облик лука над унутрашњим оквиром улаза у цркву у којем се препознаје градитељ спољне приправе Богородичине цркве и правоугаоне куле, подигнуте у трећој деценији 13. столећа у време краља Радослава.⁸⁴

---

⁷⁸ В. Петковић, *Преглед*, 220.

⁷⁹ Чанак-Медић, *Шумник*, 161–162.

⁸⁰ Станић, *Црква*, 105.

⁸¹ Чанак-Медић, *Шумник*, 164; М. Чанак-Медић, *Свети Никола у Баљевцу*, Архитектура прве половине XIII века I, Београд 2006, 213 (=Чанак-Медић, *Баљевац*).

⁸² В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 37. За новију анализу живописа погледати: О. Томић, *Особеност фресака XIII века у студеничкој Никољачи*, Ниш и Византија 3 (2005) 261–278.

⁸³ Г. Бабић, В. Кораћ, С. Ђирковић, *Студеница*, Београд 1986, 58.

⁸⁴ М. Чанак-Медић, *Свети Никола у Студеници*, Архитектура прве половине XIII века I, Београд 2006, 200.

Датирање цркве Св. Јована у Студеници у 14. столеће такође није спорно и заснива се, осим на плану основе, и на готичкој лунети апсидалне бифоре.⁸⁵

За храм у Баљевцу А. Дероко је указао на приморско порекло, и сматрао је да потиче с краја 12. столећа.⁸⁶ Други аутори су сматрали да припада првој половини 13. века,⁸⁷ или периоду друге половине 13. столећа.⁸⁸ Међутим, М. Чанак-Медић је врло убедљиво показала да приморски утицаји могу бити само далеки одједи, а да је употреба широких лукова на бочној фасади настала преношењем тог архитектонског мотива са Богородичине цркве у Студеници, односно са фасада њених параклиса.⁸⁹

Анализирајући фреске – без ближих аналогја, али изузетних уметничких вредности – Р. Станић њихов настанак сврстава у 40-е или 50-е године 14. столећа.⁹⁰ Нешто раније Радомир Николић је навео прву половину 14. столећа као време настанка овог живописа.⁹¹ И у новијим анализама живописа истакнуто је да су се: „баљевачки сликари ослањали на иконографска и програмска решења која се у српској уметности појављују тек од друге деценије XIV века“.⁹² Дакле, без сваке сумње живопис је поуздано датиран у 14. столеће и нема старије фазе.

Чини се да није спорно ни датовање цркве посвећене светом Николи подно града Брвеника.⁹³ На цркви су обављена мања археолошка истраживања 1966. године, али пронађени археолошки материјал није био

---

⁸⁵ М. Кашанин, М. Чанак-Медић, Ј. Максимовић, Б. Тодић, М. Шакота, *Манастир Студеница*, Београд 1986, 84; Г. Бабић, В. Кораћ, С. Ћирковић, *Студеница*, 100. За издвојено мишљење да припада 16–17. веку видети: С. Ненадовић, *Студенички проблеми*, Саопштења 3 (1957) 85–87.

⁸⁶ Дероко, *Баљевац*, 36, 39. Између две могућности које је понудио за временско одређење цркве у време око постанка Студеници или у време Сопоћана и Градца, Дероко се определио за прву опцију.

⁸⁷ В. Петковић, *Преглед*, 214, М. Чанак-Медић, *Архитектура*, Манастир Студеница, Београд 1986, 83–84.

⁸⁸ Станић, *Црква*, 105, 108.

⁸⁹ Чанак-Медић, *Баљевац*, 212–213.

⁹⁰ Р. Станић, *Фреске цркве Св. Николе у Баљевцу код Рашке*, Саопштења 10 (1974) 74.

⁹¹ Р. Николић, *Чување и одржавање зидних слика*, Београд 1968, 25.

⁹² Д. Војводић, *О живопису беле цркве Каранске и савременом сликарству Рашке*, Зограф 31 (2006–2007) 136.

⁹³ О изгледу и аналогјама цркве, са наведеном старијом литературом види: М. Чанак-Медић, *Свети Никола у Брвенику*; *Архитектура друге половине XIII века I*, Београд 2006, 229–240.

од помоћи при одређивању времена настанка цркве.⁹⁴ Од неколико пронађених надгробних споменика, свакако је најважнија плоча кнеза Дабисе – у монаштву Николе, пронађена на средишњем делу западног травеја, која потиче из друге половине 14. столећа.⁹⁵

Ђурђе Бошковић остатке фресака датује у 14. столеће.⁹⁶ Р. Станић, нешто прецизније, фреске, као и саму грађевину датује у у Мусино време, односно у другу половину 14. столећа сматрајући да би црква у Брвенику по решењу куполе била претеча објеката моравског стила.⁹⁷

Иван Ђорђевић је мислио да се црква може сматрати задужбином кнеза Дабисе – непознате историјске личности – нарочито због циклуса светог Николе који је био патрон ктитор, док облици слова на надгробнику кнеза Дабисе упућују на другу половину 14. столећа и време Војислава Војиновића, пре неголи на Мусино време.⁹⁸

У понуђену групу цркви истог типа треба уврстити још увек необјављену цркву у Радошићу, код Рашке, данас посвећену Св. Петки, што највероватније није било тако у средњем веку. Црква је идентификована као манастир Тушимља.⁹⁹ Црква у Радошићу припада овом типу цркава по архитектонској основи, пронађеним прозорима, али и по употреби градива, односно дацито-андензита у великој мери. Пронађени археолошки материјал, је неоспорно датује у 14. столеће.¹⁰⁰ Такође, на основу компаративне анализе фрагмената живописа, са сигурношћу је констатована њихова припадност 14. столећу.¹⁰¹

Употреба надгробних плоча као сполија за градњу шумничког храма, такође сама за себе говори о датовању цркве. Наиме, на нашем простору нема археолошки потврђених надгробника пре 14. столећа, тек су спорадични примерци датовани на основу палеографских карактеристика натписа приписани ранијем времену. Извесно време које је

⁹⁴ Пронађено је неколико атипичних уломака керамике, турска лула и тег: Р. Станић, О. Вукадин, *Црква Св. Николе у Брвенику*, Саопштења 8 (1969) 150 (=Станић, Вукадин, *Црква*).

⁹⁵ Г. Томовић, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Београд 1974, 71.

⁹⁶ Ђ. Бошковић, *Белешке са путовања: III Ибарска клисура*, Старице 8–9 (1933–1934), 285.

⁹⁷ Станић, Вукадин, *Црква*, 147–148.

⁹⁸ И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, Београд 1994, 166–167.

⁹⁹ Б. Кнежевић, *Манастири у нахији Брвеник по турским пописима из прве половине XVI века*, Зборник МС за ликовне уметности 26 (1993) 255–269.

¹⁰⁰ Булић, *Жупа Брвеник*.

¹⁰¹ Б. Стевановић – М. Лукић – М. Живковић, *Фрагменти фресака из цркве у селу Радошићи код Рашке*, *Наша прошлост* 11(2010) 98–104.

потребно за напуштање једне некрополе или њено уништење, указује на дубоко 14. столеће као време градње црквеног храма. Не треба искључити могућност да су оне шкарт неке каменорезачке радионице и у том случају узидане непосредно након израде.

Паралеле за употребу мермерних плоча налазимо само на црквама из 14. столећа и млађим. Коришћене су у црквама у Радошићу, Св. Николи у Брвенику за које смо видели да припадају 14. столећу, затим на Новој Павлици¹⁰² и на цркви Св. Николе у Ушћу, где су мермерне надгробне плоче са стилизованим крстом у кругу, без натписа, употребљене у зиду као материјал за зидање, преко којих се протеже фреско-малтер.¹⁰³ Ова црква не припада посматраном типу и датује се у 14. столеће и по времену настанка живописа и по употреби готичке камене пластике коју је радила иста клесарска радионица као и на цркви Св. Јована у манастиру Студеница.¹⁰⁴ Мермерне оквире образоване од сполија имају прозори у средњем травеју храма Св. Николе у Студеници, али су овај облик добили накнадно.¹⁰⁵

У прилог предложеном датовању цркве говори и употреба љубичастог дацито-андензита, камена који је коришћен при градњи цркве Св. Николе у Брвенику, цркве у Радошићу и храма у Шумнику. Дакле за цркве готово идентичне основе употребљавано је у ова три случаја и исто градиво.

Осврнемо ли се на живопис, уочићемо да су све наведене цркве осликане у 14. столећу, осим Св. Николе у Студеници, која несумњиво припада 13. столећу. Било би, заиста, крајње необично да су све остале типолошки сродне цркве биле неосликане након више од једног столећа. Тешко је поверовати да је властела која подизањем задужбине истиче свој положај и величину, а у циљу искупљења грехова и зарад сопственог спасења, ускратила себи право на могућност свакодневног присуства и подсећања на сопствену личност кроз ктиторски натпис и ктиторски портрет.¹⁰⁶ У појединим ситуацијама је то могуће, али би у овим случајевима то био аргумент који би се потезао код сваке од набројаних цркава и не би представљао изузетак већ правило.

Заиста би било необично и даље се ослањати на датовање свих ових грађевина само на основу архитектонске основе и облика бифора и

---

¹⁰² М. Михаиловић, М. Ковачевић, *Нова Павлица*, Београд 1989, 54.

¹⁰³ Н. Лишанин, *Црква светог Николе у Трњацима код Ушћа*, *Наша прошлост* 9 (2009) 48.

¹⁰⁴ Детаљније о цркви са релевантном литературом видети: *Исто*, 41–60.

¹⁰⁵ М. Чанак-Медић, *Свети Никола у Студеници*, *Архитектура прве половине XIII века I*, Београд 2006, 197.

¹⁰⁶ Опширније о овоме видети: С. Поповић, *Крст у Кругу, Архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1993, 36.

пренебрегнути све остале чињенице које говоре у корист датовања већине ових споменика у 14. столеће, и то у пуно раздобље овог столећа. Уосталом у случају цркве у Шумнику прозори су толико рустифицирани да се и не могу сматрати истом радионицом која је изградила прозоре на Радосављевој припрати у Студеници.

Археолошка ископавања цркве у Шумнику потврдила су континуирани живот овог култног места кроз 14. и 15. столеће и да нема некрополе која претходи цркви. Натпис на надгробној плочи монаха Василија из 14. столећа и налаз новца краља Жигмунда, довољни речито говоре о времену формирања некрополе. Није без важности ни положај гроба бр. 5 из кога потиче поменути новчић, а који се налази врло близу јужног зида цркве, што говори да није сахрањен дуго времена након изградње цркве. Ово све говори у прилог тврдњи да црква не може бити старија од 14. столећа. Пронађени археолошки материјал недвосмислено указује на период друге половине 14. столећа, и тек би се неки комади грнчарије, због њиховог недовољног познавања могли приписати ширем контексту 14. столећа, док је евидентно потпуно одсуство налаза из претходног периода.

Страдање цркве истовремено са страдањем града Брвеника у непосредној околини 1455. године, било би оправдано претпоставити, јер би се тиме објаснило непомињање цркве у турским пописима 15. и прве половине 16. столећа. Доградња цркве, односно изградња трема са западне стране, догодила се вероватно у време након обнове Пећке патријаршије. Траг овог времена био би пронађени новчић из времена Сулејмана I. Крај 17. столећа и позната ратна дешавања, вероватно су јој доделила судбину, каква је задесила и друге цркве овога краја.

Развојем привреде, а посебно рударства, у области око данашње Рашке расте и економска моћ рударског ревира и економска моћи локалне властеле која своја достојанства истиче подизањем задужбина. Проналазак луксузних производа сведочи о културним потребама и естетским критеријумима средњовековног доба Србије која се није разликовала од осталог дела Европе. Један такав примерак репрезентативне керамичке израђевине каталонских мануфактура нашао се у Шумнику сведочећи докле су допирали путеви средњовековне трговине, а с њима и утицаји шире медитеранске културе.

Једноставно једнобродно композицијско решење, доследно је спроведеном код свих цркава овог типа у околини Рашке. Војислав Ђурић је већ закључио да је њихов изглед последица угледања на мање цркве 13. столећа, чији су облици наставили да живе у Рашкој и у 14. столећу,

када је ова област постала уметничка периферија.¹⁰⁷ Видели смо да је црква Св. Николе у Студеници, најстарија црква овог типа и као таква представљала је узор за већи број цркава из непосредне околине током 14. столећа. У овом случају чини се да је суочељавање резултата истраживања до којих су дошли аутори различитих дисциплина, у првом реду археолози, довело до јаснијег хронолошког сагледавања црква из околине Рашке. Измиче нам за сада, само разлог, због чега је толики број цркава у једном рударском ревиру посвећен Св. Николи?

---

¹⁰⁷ В. Ј. Ђурић, *Српски државни сабори у Пећи и црквено градителство*, О кнезу Лазару : научни скуп, Београд 1975, 121.

Dejan Bulić

THE CHURCH IN ŠUMNIK, A NEW VIEWPOINT ON DATING

Summary

The church in Šumnik, dedicated to St. Nicolas, is situated near Raška and was once a part of Brvenik župa, although it was not mentioned in the famous document on the exchange of the property.

The church was a rectangular building with semi-circular apse, dim. 11,4 m x 6,6 m. The space was divided into three unequal aisles. The smallest was the eastern one, with semi-circular niches for prothesis and diaconicon, and with one niche in the centre of the apse. The church had barrel vault with two supporting arches, placed on pilasters, with the dome placed in the centre related to the total length of the building. The local stone was used for building – yellowish sandstone, dripstone and violet dacite-andesite, with occasional secondary use of sepulchral monuments. The outer walls were plastered and decorated with wide blind arches. On the western side a porch was built later.

The use of grave monuments as spolia for building the Šumnik church, the portable archaeological finds and the sepulchral monument of monk Vasilije from 14th century, as well as the position of the grave no. 5 with money of king Sigismund (1387-1437), point without any doubt to mid-14th century as the time when the church was built. Among archaeological finds the discovery of luxurious Hispano-Moorish pottery represents a true rarity, since, until today such pottery was not discovered or perhaps was not recognized on the territory of Serbia.

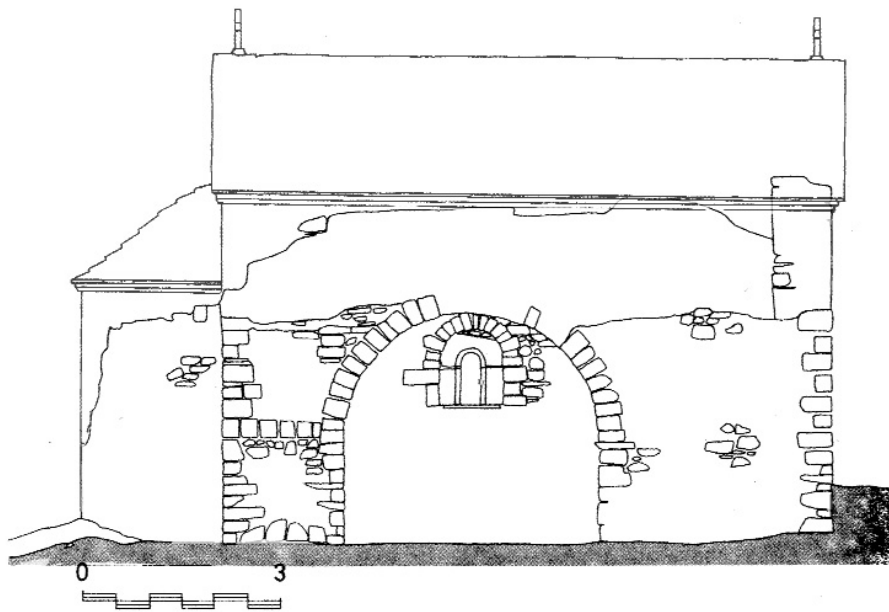
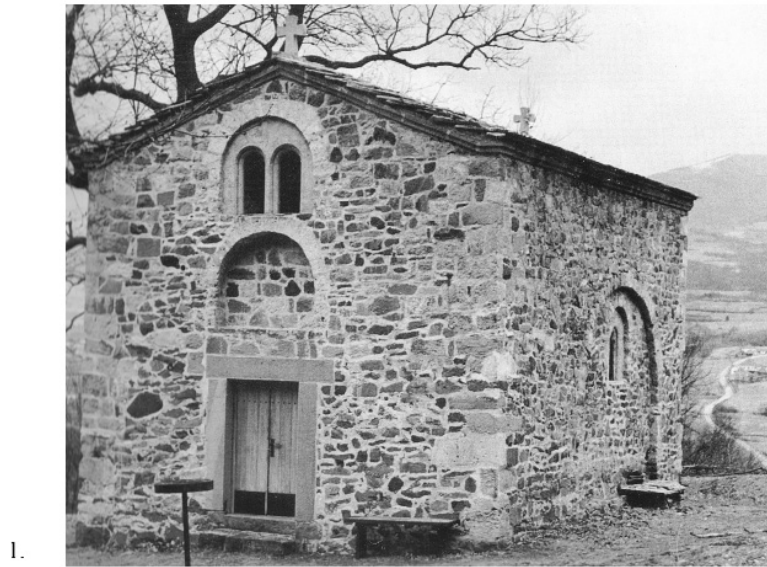
The ground plan of the Šumnik church places it within the group of sacral buildings, erected since the third decade of the 13th century, when the church of St. Nicolas in Studenica was built, the model for most of the churches in the surrounding areas. All the other churches, with close ground plan scheme and the same project matrix, belong to the 14th century – the churches in Baljevac, Šumnik, Brvenik, Radošić and the church of St. John in Studenica. The dating was made after the mural paintings, architectural elements, sepulchral monuments, raw material and portable archaeological finds.

For the moment, however, the reason for such a large number of churches dedicated to St. Nicolas in the mining area remains unknown.

Key words: St. Nicolas – Šumnik, 14th century, Hispano-Moorish pottery, dacite-andesite, St. Nicolas, Studenica, St. Nicolas Brvenik, St. Nicolas Baljevac, Radošić.

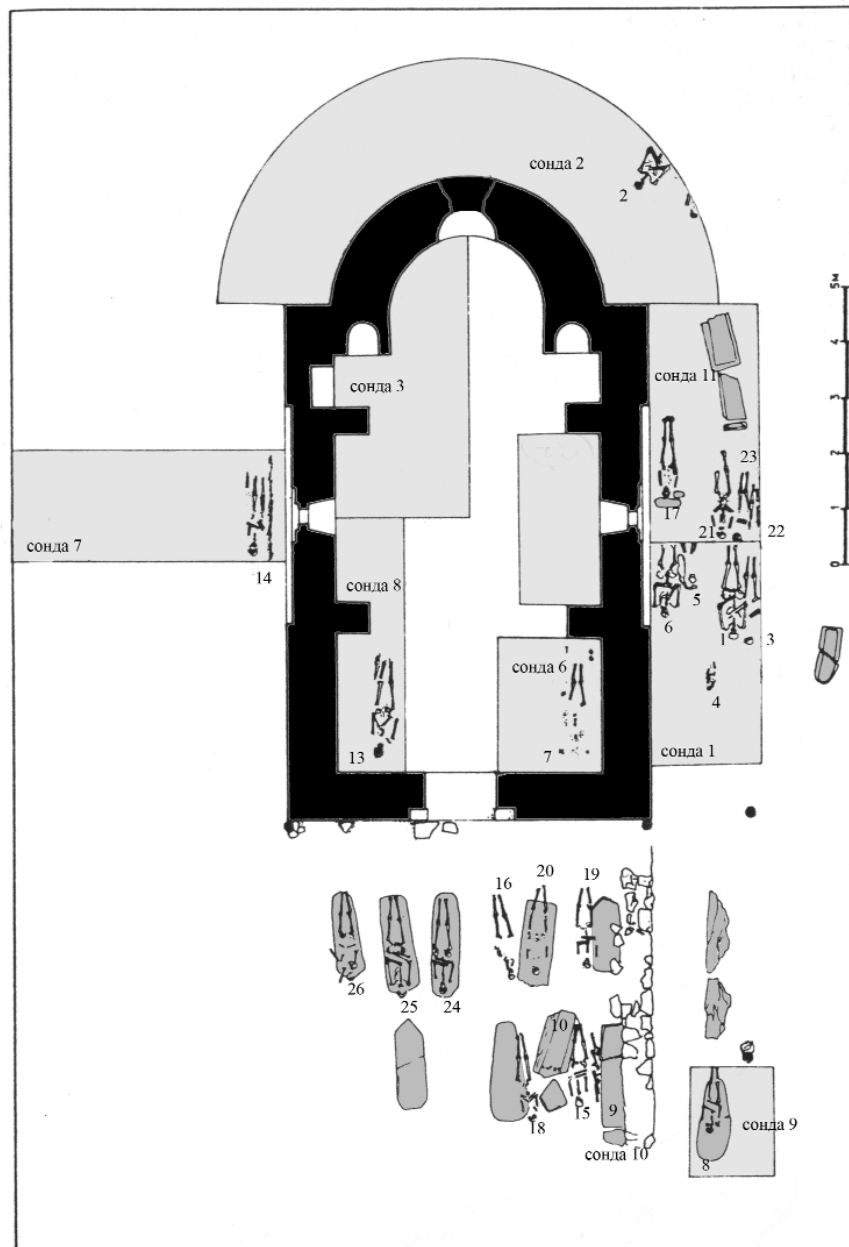
Чланак примљен: 25. 04. 2013.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 02. 09. 2013.

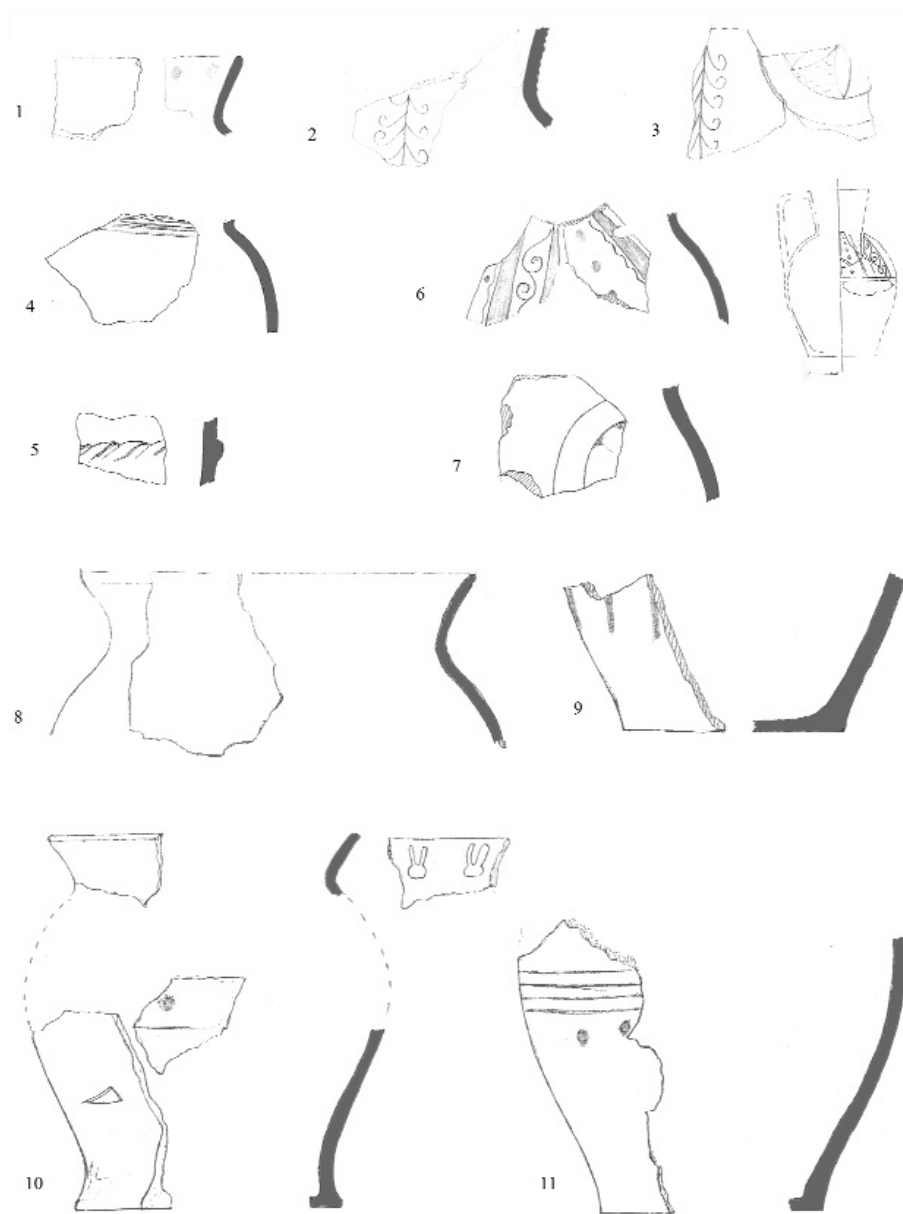

2. Северни изглед цркве (снимила Н. Пајовић)

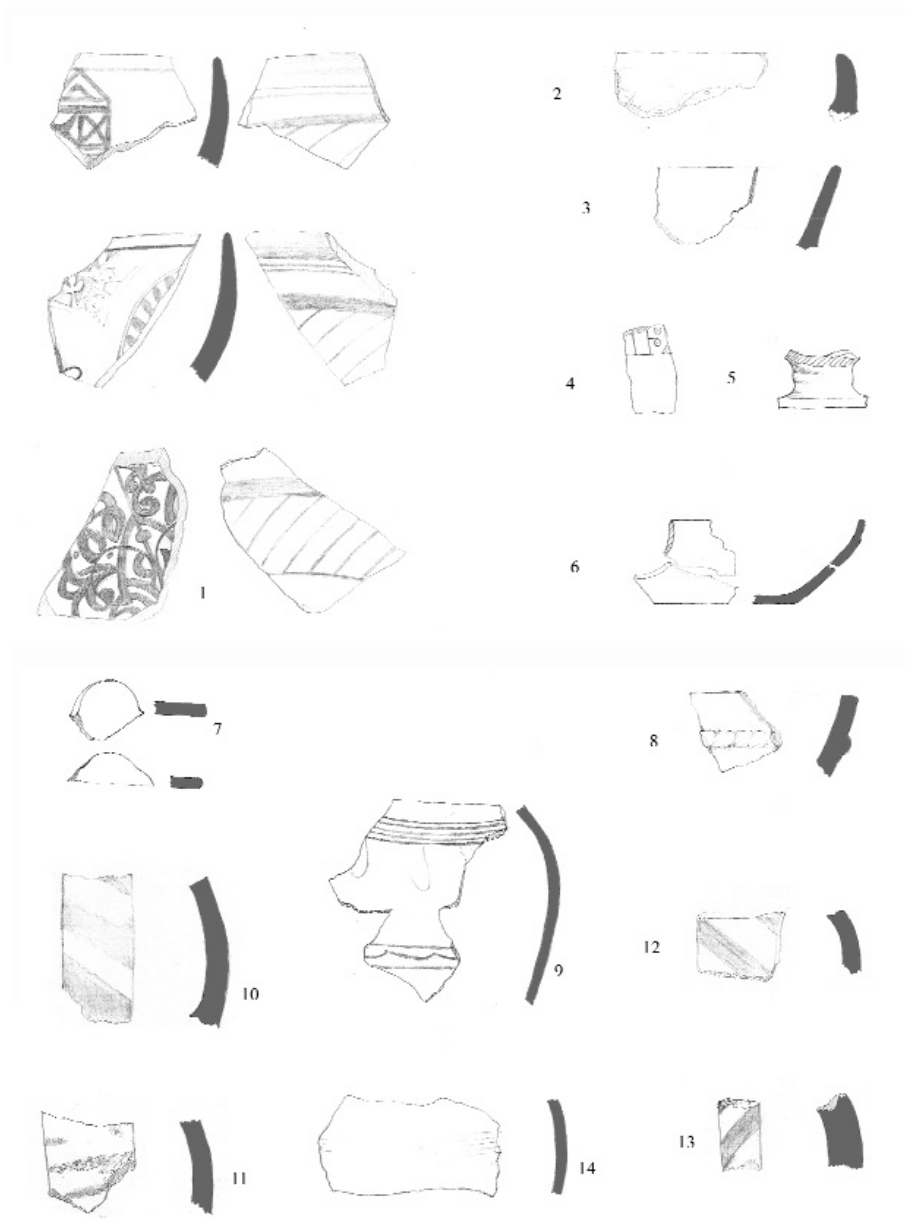

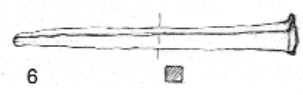
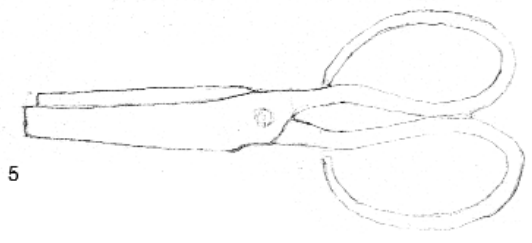
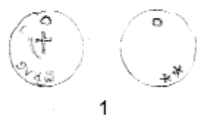
Основа цркве са распоредом сонди и некрополем (по Г. Тошић)

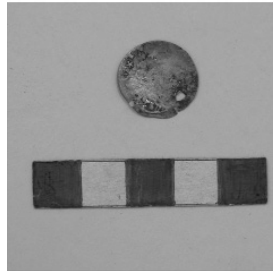
Т. 3 Документација ЗЗСК - Краљско

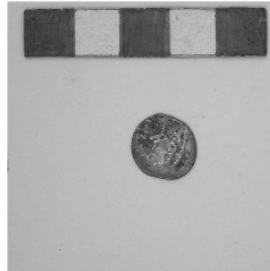
Т. 4 Документација ЗЗСК - Краљево

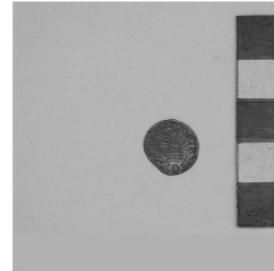
Т. 5. Документација ЗЗСК - Краљско

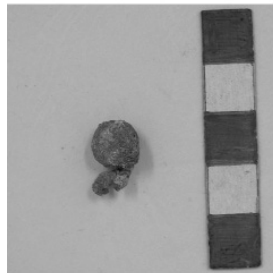
1. Простор СЗ од цркве

2. Сонда 3

3. Сонда 1

4. Сонда 1, гроб 5

5. Сонда 2, гроб 2

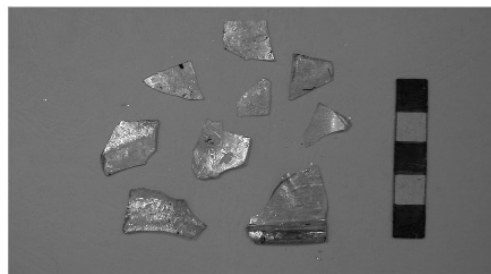
6

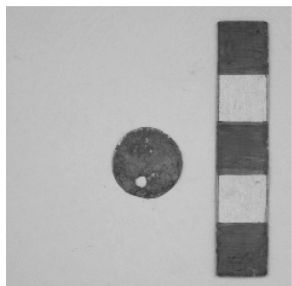
7. Западно од цркве

8. Западно од цркве

9. Западно од цркве

1. Унутрашњост цркве

2. ЈИ део цркве

3. Код улаза цркве

4. Унутрашњост цркве

5. Западно од цркве

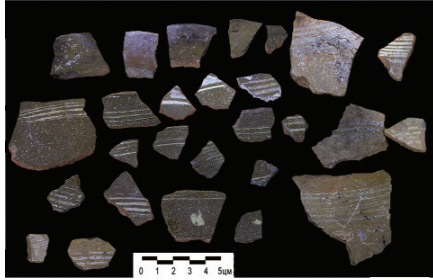
6. Унутрашњост цркве

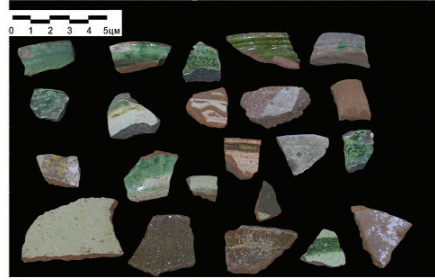
7. Западно од цркве

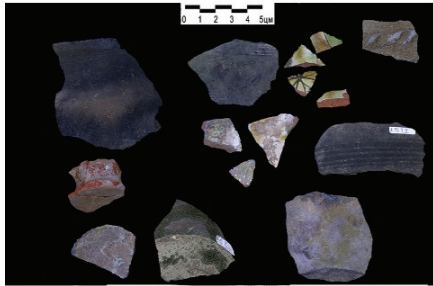
8. ЈИ део цркве

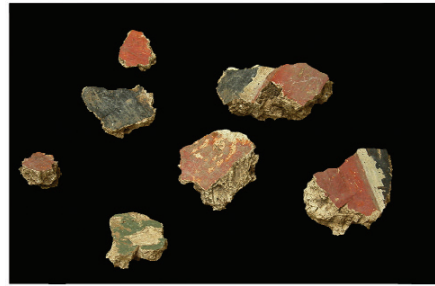
1.

2.

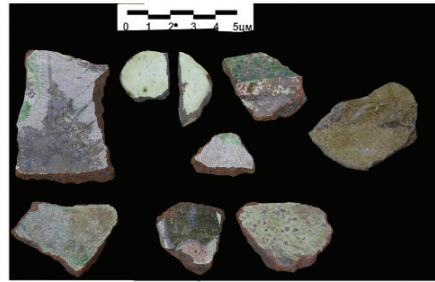
3.

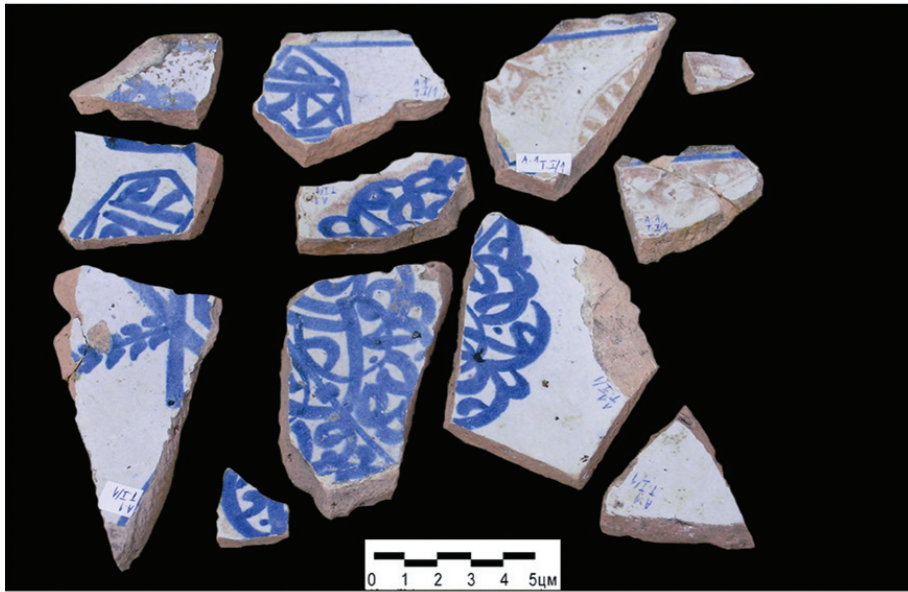
4.

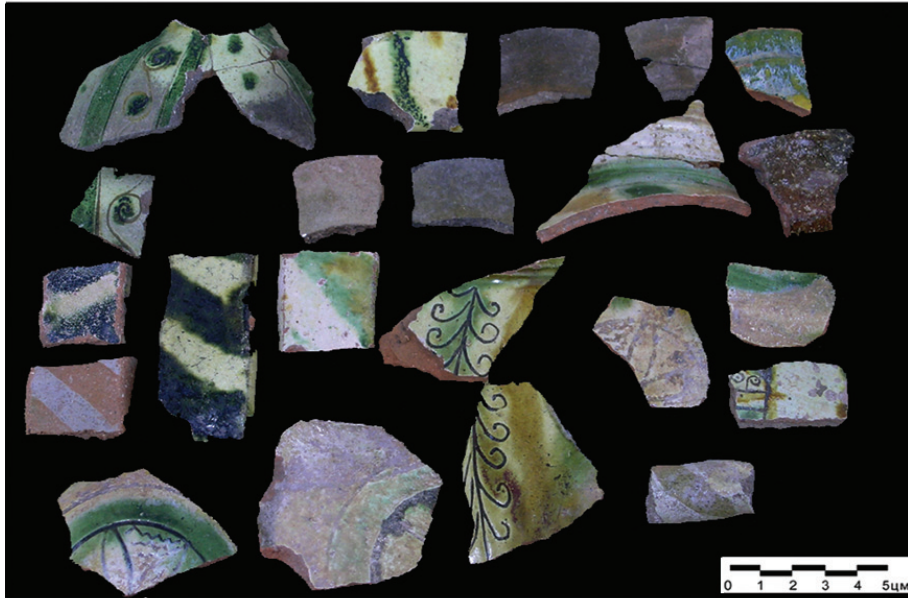
5.

6.

1.

2.